

SPOMENIK ŽIVIM

EKRAN TOKRAT GOSTI FERIJ LAINŠČKA, PISATELJA, KI JE S SVOJIMI ROMANI PODLOŽIL KAR PET SLOVENSkih CELOVEČERNIH FILMOV: HALGATO (1994) IN MOKUŠ (2000 – 2007) REŽISERJA ANDREJA MLAKARJA, TRAKTOR, LJUBEZEN IN ROCK'N'ROLL (2005–2007) BRANKA DJURICA, PETELINJI ZAJTRK (2007) MARKA NABERŠNIKA IN HIT POLETJA (2007) METODA PEVCA.

FERI LAINŠČEK

Letos so spet posneli film po mojem romanu. Gre za roman *Vankoštanc*, katerega dogajanje je postavljeno v šestdeseta leta prejšnjega stoletja, posvetil pa sem ga svojemu pokojnemu očetu. Že sama misel, da bodo morali ustvarjalci filma *Traktor, ljubezen in rock'n'roll* na neki način rekonstruirati čas mojega najzgodnejšega otroštva in za filmsko rabo seveda tudi materializirati del v literaturo položenega spomina, se mi je zdela neznansko vznemirljiva. Ob iskanju povsem fizičnih ostalin na terenu sem se jim zato z veseljem pridružil. Čeprav sem pravzaprav dokaj natančno vedel, kam se odpravljamo, smo potem naleteli na nekaj, kar nas je resnično osupnilo.

V moji rojstni vasi, v Dolencih na Goričkem, smo našli hišo s celotnim gospodarskim poslopjem, ki se je že več desetletij nihče, razen zmkavtov, ki so raznesli drobni inventar, ni niti dotaknil. Na vzdanem kmečkem štedilniku je še stal značilen emajlirani lonček, v katerem si je nekdo pred davnimi leti še zadnjič pogrel mleko, in na polici je še stala bela porcelanasta skodelica z velikimi rdečimi pikami. A to, kar je bilo potem v tisti naši res kar pogrebni tišini še posebej zgovorno, je bila metla.

V predprostoru, ki mu v teh krajih po domače rečemo »gang«, je nekdo ob hrastovo mizo prislonil sirko metlo z lesenim ročajem. Nemi dokaz, da je metla vsa ta dolga leta res stala tam, da je niso premaknile

pritlehne živali, ki so gotovo kdaj lezle tam notri, niti veter, ki je vsekakor kdaj našel pot skozi razbite šipe, je bil ročaj. Pod težo lastnega naslona se je bil namreč že ukrivil v tak lok, kot bi ga bila medtem neizprosno napenjala neka nevidna tetiva časa in ga zdaj že res do konca zategnila.

Priznati moram, v tistih trenutkih, ko ni nihče našel pravih besed, ali pa se je morda vsak zamaknil v kak svoj dotik s preteklostjo, me je postalo strah za mojo rojstno vas. Za kraj torej, obstoj katerega, če rečem z besedami Evalda Flisarja, edini dokazuje, da od nekdaj res prihajam in da potemtakem nisem le fikcija. Prešinila pa me je tudi neka druga podoba iz pravzaprav navdse podobnega doživetja.

Bilo je lani, ko sem po nekaj letih spet obiskal Andovce, vas v slovenskem Porabju na Madžarskem. Ko sem se namreč ustavil v dolinici v središču vasi, sem nemalo začuden ugotovil, da so medtem na hribu proti vzhodu povsem brez sledu izginile cele tri domačije. Šele po sprehodu sem potem ugotovil, da kmetije pravzaprav niso izginile, le travnike, ki jih ni nihče obdeloval, je medtem preraščalo grmičevje. Ali pač, spremenilo se je zdaj že v gozd, ki povsem zakriva nekdanji pogled in razgled.

In zakaj prav Andovci kot asociacija?

Kraj, ki je danes najmanjša vas v slovenskem Porabju na Madžarskem, je pravzaprav sosednja vas teh mojih Dolencev, le da vmes že od daljnjega leta 1920

Feri Lainšček na snemanju filma *Traktor, ljubezen in rock'n'roll*

poteka državna meja. V vasi so vse do srede 19. stoletja živeli podložniki monoštrske cistercijske opatije. Kraj je bil tudi sicer znamenit, prvi v Porabju je imel, recimo, gostilno, še v prejšnjem stoletju pa je štel 350 prebivalcev. No, življenje na robu in pa politična situacija na Madžarskem in v Sloveniji (ki naj bi skrbelo za svoje zamejstvo) so napravili svoje. Leta 2000 so šteli Andovci samo še 58 prebivalcev. Takrat so v vasi postavili svojevrstno in pomenljivo znamenje tej usodi in ga poimenovali »spomenik živim«. Imena prebivalcev, ki so v tem času živeli v Andovcih, so vklesali v kamnito ploščo in jo postavili v središču vasi. Danes, ko to pišem, je sedem prebivalcev s kamnitega seznama že med pokojnimi, rodil pa se je samo eden.

Bojim se, da tudi Dolence čaka enaka usoda. Slovenija, ki je svoje zamejstvo na severovzhodu praktično že pustila na cedilu, verjetno ne bo kaj posebej čuteča niti takrat, ko se bo tudi na njenem obrobju grmičevje začelo spreminjati v goščo.

PLES Z VOLKOVI

Niti v sanjah nisem pričakoval, da bo ponatis mojega romana *Namesto koga roža cveti* pritegnil toliko bralcev, še manj pa sem kajpada predvideval, da bo tak reprint znova zganil tudi tista čudna vprašanja, na katera sem nekoč že odgovarjal in bil prepričan, da je

celo kaj zaleglo. Pa vendar – vse bolj očitno je, da se ni med tem prav nič spremenilo – vsemu lepemu in prijetnemu se znova dodaja čudenje in tudi dvom, ali je lahko taka pisateljska izkušnja sploh resnična, pričevanje pa verodostojno. Nekateri so torej še zmeraj prepričani, da je moj odnos do Ciganov romantičen, njihova skupinska podoba v romanu in filmu, ki je bil posnet po njem, pa idealizirana.

No, otroštvo sem seveda res preživel v majhni in odmaknjeni gorički vasici, ki se ji je že nekoč davno pritaknil zaselek Mali Šalovci, v katerem živi manjša ciganska skupnost. Življenjske navade teh Ciganov so bile že tisti čas pravzaprav zgledne, toda njihova etnična zaznamovanost je bila kljub temu tako zelo očitna, da sem to že zgodaj v otroštvu opazil in se seveda tudi začel spraševati, zakaj je temu tako.

Ciganski otroci, s katerimi sem se družil, se namreč po moje niso kaj posebej razlikovali od vrstnikov, ali pa so bili morda celo bolj srčni in tovariški, pa vendar jih je večina pogledovala po strani, ali pač zviška. Biti Cigan je torej že samo po sebi pomenilo nekaj slabega in tak odnos se mi je zdel že kot otroku krivičen. Hvala bogu, edino, da je imela moja pokojna mati tako veliko srce in je tudi sama Cigane doživljala drugače kot vaška večina. Čeprav smo bili doma zelo revni, ni pred njimi nikoli zaklepala vrat, ko so prihajali prosit, hodila sva k njim celo na obiske in jim včasih kaj skromnega odnesla, zato mirno lahko rečem, da so jo

resnično sprejemali kot nekakšno redko prijateljico in so to tudi cenili. Navsezadnje pa se je to potrdilo tudi na njenem pogrebu, ki se ga je udeležila praktično vsa ciganska skupnost iz Malih Šalovcev, in ta izraz spoštovanja me je globoko ganil, obenem pa tudi razveselil in poučil.

Zaradi vsega tega me seveda ni bilo potem niti malo strah, če mi je kdaj kdo grozil, da me bodo Cigani odnesli, oziroma se mi to sploh ni zdela neka strašna kazen. Že dovolj zgodaj mi je bilo namreč dano, da sem se jim približal, jih spoznal in z lastno izkušnjo razkrinkal neko kolektivno laž, ki bi me seveda zlahka zavedla in zastrupila, kot je na žalost zastrupila mnoge. Mati pa mi je ob tem pomagala razumeti, da drugačnost ni nujno nekaj slabega in da strpnost ni povezana le z razumom, temveč predvsem s srčno dobroto. Roman *Namesto koga roža cveti*, ki je v moje pisateljsko življenje sicer prinesel veliko lepega, pa tudi tako ali drugače vznemirljivega, seveda skuša kar se le da verodostojno spregovoriti predvsem o tem. Je torej literarna predelava teh zgodnjih otroških vtisov in je v svojem bistvu pravzaprav veliko bolj realističen in resničen, kot se zdi na prvi pogled.

Že kmalu po prvem natisu, predvsem pa seveda po filmu in televizijski nadaljevanki *Halqato*, sem ugotovil, da se s tem mojim pričevanjem dogaja nekaj, na kar pravzaprav nisem niti upal računati. Cigani so ga namreč sprejeli za svojega. Iz njihovega življenja in iz-

ročila ukradeni liki, simboli in miti so se tako na neki način zopet vrnil k njim in se zilili z njihovim svojskim doživljanjem sveta. Meja med fikcijo in resničnostjo se je tako počasi povsem zbrisala in celo marsikaj, kar je bilo res izmišljeno, se zdi danes resnično. A če se zdaj vrnem na začetek – prav v tem zblizanju in taki osredičenosti pripovedovalčevega pogleda najverjetneje tiči razlog za nejevero in pomisleke na drugi strani.

Paradoks, zaradi katerega gredo večini še danes na živce, je namreč položen že v počelo njihovega imena. Grška beseda *Atsinganos*, iz katere je pozneje nastalo tudi »po slovensko« *Cigan*, pomeni namreč »nedotakljivi«. Čeprav so šli na pot v prvem tisočletju po Kristusu in se v teh krajih pojavili že v 14. stoletju, so za zmeraj ostali prišleki in na neki način tudi tujci. Iz Indije so namreč prinesli s seboj tako strahovito drugačen pogled na svet in tak vrednostni sistem, da se zahodna ljudstva ob njih niso le odkrito zgražala, ampak so jih tudi zdušno sovražila. Bili so potepuški psi, turški pomagači in v nekaterih državah še v 19. stoletju celo sužnji. Karel III. jim je prepovedoval izražanje v materinem jeziku, Marija Terezija pa uporabo priimkov in medsebojno poročanje. Še na začetku prejšnjega stoletja so jim v mnogih evropskih deželah odvzemali otroke in ženske prisilno sterilizirali, Adolf Hitler pa jih je, preprosto, pobijal. Tudi komunistični režimi, recimo, na Madžarskem in v Romuniji, so jih siloma razseljevali in jih skušali na vse pretege »razciganiti«.

Njihov izvorni greh je bilo kajpada nomadstvo.

Potrebno je bilo veliko strogih zakonov in brutalnih sankcij, da so se končno le nekako ustavili in jih je bilo mogoče vsaj za silo prešteti ter nadzirati. Toda tudi s tem njihova drugačnost seveda še zdaleč ni bila odpravljena ali pač ozdravljena. Njihov odnos do zasebne lastnine, ki je v skladu s svojim nepisanim izročilom niso razumeli kot kako zveličavno vrednoto, je bil za večino še zmeraj problematičen. In tako je še tudi zdaj in tu. Pred meseci se je komentatorju nekega uglednega dnevnika zapisalo, da bo Slovenija dokazala svojo pripadnost k demokratični Evropi šele, ko bo dokončno rešila romsko vprašanje. Zlovešča dikcija takega novinarskega namiga, ki je pravzaprav terjal, naj bomo, za božjo voljo, še enkrat bolj papeški od papeža, je seveda že vnaprej vedela, da taki tudi zares bomo.

T. i. dokončna rešitev romskega vprašanja po naše verjetno res lahko pomeni le dosledno izenačenje v dolžnostih in obveznostih ter popolno odpravo vsakršne drugačnosti. Cigani pa nam bodo res ljubi šele takrat, ko bodo čisto in povsem taki, kot smo mi. Redki kolumnisti, ki bodo premogli še kaj duha, jim bodo takrat rekli Slovencejni. Stari Cigan pa se bo obračal v grobu. Tisti stari Cigan namreč, ki mi je pred leti dejal: »Prisilili so nas, da smo se zaustavili. Nikoli pa ne bodo razumeli, da to ni dobro ne za njih in ne za nas.«